

leti'l- 'Osmâniyye'de cevaplandırmışlardır (İzâhu'l-meknûn, I, 197). Abdülkâhir el-Bağdâdî ise çeşitli görüşlerinden dolayı Câhiz'i tekfir etmiştir (el-Fark, s. 105, 106, 197).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 11, 207; II, 109, 134, 192; III, 238, 299, 303-304, 397; VI, 206; a.mlf., *Kitâbü't-Terbî' ve't-tedvîr* (Mecmû'atü Resâ'il içinde, nşr. Sâsî), Kahire 1324, s. 88, 129; a.mlf., *el-'Osmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 6, 17, 20, 31, 42, 50, 89-94, 116, 255; a.mlf., "Risâle fi'l-ḥakemeyn" (nşr. Charles Pellat), *el-Mesrûk*, sene 52, Kahire 1958, s. 460; İbn Kuteybe, *Te'vîl-ü muhtelifi'l-ḥadîs* (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr), Kahire, ts., s. 59-60; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 24, 27, 70, 72, 111, 120; Ebû'l-Kâsım el-Belhî, *Zikr-ü'l-Mu'tezile* (Fazl-ü'l-i'tizâl ve'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1984, s. 73; Es'ârî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 340-341, 407, 555; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39; İbn-ü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 133-134, 204, 208, 210, 211, 222, 358; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnâ*, VI/I, s. 127; VI/II, s. 5; IX, 11; XII, 140-141, 235, 306, 316; a.mlf., *Şerḥ-ü'l-Üşûl-ü'l-ḥamse*, s. 52; a.mlf., *el-Muḥîṭ*, s. 76; a.mlf., *Teşbîṭü delâ'il-i'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1966, II, 511; a.mlf., *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, Beyrut 1380/1961, s. 276; Bağdâdî, *el-Fark* (Kevserî), s. 105-106, 197; a.mlf., *Üşûl-ü'd-dîn*, s. 67-68; İsferyâinî, *et-Teḫṣîr* (Hût), s. 82; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, II, 359; a.mlf., *Fayṣal-ü't-tefrikâ beyne'l-İslâm ve'z-zenâdika*, Beyrut 1986, s. 105-106; Ebû Bekir İbn-ü'l-Arabî, *el-'Avâṣım* (Tâlibî), s. 99-101, 111, 476; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 75-76; İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, Beyrut 1405/1985, s. 364; Cürċânî, *Şerḥ-ü'l-Mevâkıf*, II, 430; İbn-ü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 68; a.mlf., *el-Münye ve'l-emel*, Rabat 1912, s. 140; Oskar Rescher, *Excerpte und Übersetzungen aus den Schriften und Dogmatikers Gâhîz aus Baċra*, Stuttgart 1931; Ahmed Emin, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, I, 129, 394; III, 134-139; *İzâhu'l-meknûn*, I, 197; Nafiz Danışman, *Kelâm İlmine Giriş ve Mutezile Mütakellimlerinden Amr bîn Bahril Cahiz'in Kitaplarından Parçalar*, Ankara 1955; Hannâ el-Fâhürî, *el-Câhîz* [baskı yeri yok] (Dârü'l-Maârif), 1956, s. 23, 59-64; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jâhîz*, London 1969; Corc Gureyyib, *el-Câhîz*, Beyrut 1975, s. 26-30, 109; *Mâ lem yünşer min turâṣi'l-Câhîz* (nşr. H. S. ez-Zâmin), Bağdad 1979; A. Muhammed el-Hüfî, *el-Câhîz*, Kahire 1980; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 1, 206, 278, 284; M. Abdülğani el-Masrî, *Nazarıyyetü'l-Câhîz fi'l-belâġa*, Amman 1983; Ahmed Ebû Zeyd, *el-Menḥa'l-i'tizâli fi'l-beyân ve'l-câzi'l-Kur'ân*, Rabat 1986, s. 79-82, 255, 259, 266-268, 282; B. Hasan, *el-Fikr-ü'l-'akd' inde'l-Câhîz*, Tunus 1987; Vedîa Tâhâ Necm, *el-Câhîz ve'n-Nakd-ü'l-edebî*, Küveyt 1409-10/1988-89; W. M. Hutchins, *Nine Essays of Al-Jahiz*, New York 1989; Abdüllatif Hamza, "el-Câhîz el-Mu'tezilî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIX/2, Kahire 1957, s. 129-133; G. Vajda, "La Connaissance Naturelle de Dieu Selon al-Gâhîz", *SLI*, XXIV (1966), s. 19-33.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

CÂHİZİYYE

(الجاحظية)

Mu'tezile kelâmcılarından

Amr b. Bahr el-Câhiz'in

(ö. 255/869)

görüşlerini benimseyenlere verilen ad

(bk. CÂHİZ).

CÂİFE

(bk. CİRAH).

CÂİHA

(الجائحة)

Meyve ve sebzelere zarar veren

tabii âfet anlamında

bir fıkıh terimi.

Sözlükte "âfet ve musibet" mânasına gelen câiha, İslâm hukukunda meyve ve sebzelere kısmen veya tamamen zarar veren, önceden beklenmeyen ve önlenemeyen âfet demektir. Kelime hadis metinlerinde hem sözlük (meselâ bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 26), hem terim (meselâ bk. Müslim, "Müsâḳât", 14) anlamlarında kullanılmıştır.

Dalında veya tarlada iken satılan, fakat müşteri tarafından henüz kaldırılmayan meyve ve sebzelerin âfete mâruz kalması halinde zararın kime ait olacağı, başka bir ifade ile müşterinin ödeyeceği bedelin (semen) zarar oranına indirilip indirilmeyeceği hususu (vad'u'l-câiha) İslâm hukukcuları arasında tartışılmıştır. Hz. Peygamber'den nakledilen, satılan bir meyveye âfet isabet ettiği takdirde müşteriden herhangi bir bedelin alınmasının helâl olmadığını belirten hadisin (Müslim, "Müsâḳât", 14-17; Ebû Dâvûd, "Büyû", 58; Nesâî, "Büyû", 29) sübûtu, rivayet farklılıkları ve değişik yorumlara tâbi tutulması, ayrıca dalda veya tarladaki meyve ve sebzelerin satışında kabzın ne zaman tamam olmuş sayılacağı meselesi, hukukcular tarafından bu konuda farklı sonuçların çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Satılan mala gelecek zararın kabz öncesi satıcı, kabz sonrası ise alıcı tarafından üstlenileceği noktasında genelde ittifak bulunduğu halde, burada kabzın ne zaman gerçekleştiği hususu tartışmalı olduğundan farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak Hanefî ve Şâfiî hukukcuları söz konusu alışverişte kabzın, dolayısıyla akdin tamamlandığı noktasından ha-

reketle olayı malı teslim alan müşterinin zarara uğraması şeklinde değerlendirmiş ve akde bağlılığı esas alarak zarar sebebiyle bedel indirimini doğru bulmamışlardır. Buna karşılık Mâlikî ve Hanbelîler, aralarında bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte, prensip olarak câihayı müşterinin ödeyeceği bedelin indirilmesi için yeterli ve uygun bir sebep saymışlardır. Bu hukukçulara göre ziraî hastalıklar, dolu, kuraklık ve su baskını gibi âfetler câiha sayılır. İnsanların fiil ve müdahalesi sonucu meydana gelen zararlara gelince, Mâlikîler'de bir görüşe göre, sakınlamaz olması veya müşterinin fiili dışında meydana gelmiş bulunması şartıyla bunlar da câiha sayılır ve mal bedelinde indirimde gidilir. Hanbelîler ise bu nevi zararları câiha saymazlar, dolayısıyla bedelde indirimi kabul etmezler. Sadece müşteriye, ya akdi feshetme veya haksız fiil sahibinden zararın tazminini talep etme hakkı tanınır. Ayrıca câiha sebebiyle bedelin indirilmesi meyvelerde ittifakla benimsenirken bu hükmün sebzelere de uygulanıp uygulanmayacağı da tartışmalıdır. Bu konularda mevcut görüş farklılıkları, ilgili hadiste geçen lafızların zâhirinin veya gayesinin esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

Câihanın tanımı ve mahalli kadar meydana geliş vakti de önemlidir. Müşteri meyve ve sebzeyi, dalında veya tarlada olgunlaşmasını beklemek gibi haklı bir sebebe dayanarak bırakmış ve câiha bu esnada isabet etmişse her iki mezhep de satış bedelinin zarar oranına indirilmesinde müttefiktir. Buna karşılık meyve ve sebzeler olgunlaştığı halde malı tedricen satma veya fiyat artışını beklemeye gayesiyle bunları bir müddet daha yerinde bırakmışsa durum tartışmalıdır. Hanbelîler ile bazı Mâlikîler bunu bedelde indirim sebebi saymazken bir kısım Mâlikîler müşterinin ürünü taze veya uygun fiyatla satma isteğini de olgunlaşmayı bekleme gibi haklı bir sebep olarak görmektedirler.

Câihada bir başka önemli nokta ise meydana gelen zararın miktarıdır. Mâlikîler'e göre bedelde indirimi gerektirecek zarar miktarı genelde üçte birden az olmamalıdır. Daha az miktardaki zarar câiha olarak kabul edilmez; olağan sayılan bu zarara müşteri katlanmak zorundadır. Hanbelîler'de böyle bir oran konmasından ziyade zararın mâkul bir sınırı aşması ölçü olarak alınmıştır. Söz

konusu zarar oranının hesaplanmasında ölçünün mü, yoksa değer mi esas alınacağı hususu bilhassa Mâlikî hukuk doktrininde tartışılmış ve her iki yönde de görüşler geliştirilmiştir.

Hanbelî ve özellikle Mâlikî hukukçular câihay "beklenmeyen hal" (ez-zurûfî-t-târie) olarak değerlendirmişler ve satıcıyı da zarara ortak ederek alışveriş akdinde karşılıklı dengeyi korumaya çalışmışlardır. Bu durum, Batı hukukunda ancak XX. yüzyılın başında ortaya çıkan "beklenmeyen hal nazariyesi"nin özel borç münasebetlerine yansıyan uygulamasında ve hâkimin beklenmeyen hal sebebiyle mevcut sözleşmeyi tâdil edebilmesinde göze çarpmaktadır. Konunun hicrî III. yüzyıldan itibaren, münferit olaylarda da olsa, İslâm hukukçularınca tartışmaya açılmış olması dikkat çekici bir husustur.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʿ, "Büyü", 16; Müslim, "Müşâḳāt", 14-17; Ebû Dâvûd, "Zekât", 26, "Büyü", 58; Nesâî, "Büyü", 29; Sahnûn, *el-Müdevve-ne*, V, 25-39; Bâcî, *el-Muntekâ*, Kahire 1332, IV, 231-236; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1975, II, 207-215; İbn Kudâme, *el-Muğ-nî*, Kahire 1389, IV, 80-82; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-resâ'il*, V, 208-225; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamü'l-muwaḳḳi'in*, Beyrut, ts., II, 356-358; Şevkānî, *Neylû'l-evṭâr*, V, 200-201; Senhûrî, *Meşâdirü'l-haḳ*, VI, 103-110; M. Ebû Zehre, *İbn Teymiyye*, Kahire 1977, s. 396-405; Abdüsselâm et-Termânîni, *Nazarıyyetü'z-zurûfi't-târie*, Dimaşk 1971, s. 60-71; Karaman, *İslâm Hukuku*, II, 409-412; Ali Bardakoğlu, "İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta «Beklenmeyen Hâl» Nazariyesi", *Eû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1985, s. 63-97.

ALİ BARDAKOĞLU

CÂİZ

(الجانز)

"Zatına nisbetle varlığı ve yokluğu eşit olan" anlamındaki akli hüküm (bk. HÜKÜM).

CÂİZ

(الجانز)

Dinen veya hukuken yapılmasına izin verilen veya serbest olan fiilleri ifade eden bir terim.

"Geçip gitmek, mümkün, geçerli ve serbest olmak" gibi anlamlara gelen cevâz kökünden türemiş bir isim olup İslâm hukukunda bir söz ve davranışın di-

nî veya hukukî esaslara uygunluğunu, yapılmasının serbest ve geçerli olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Kur'an'da birtakım fiillerin serbest olup yasak veya günah grubuna girmediği değişik ifade tarzlarıyla bildirilmişse de bunun için câiz kelimesi kullanılmamıştır. Hadislerde ise kelime terim anlamıyla yer almıştır (meselâ bk. İbn Mâce, "Aḥ-kâm", 23; Ebû Dâvûd, "Aḳḳiye", 12, "Ḍaḥâyâ", 6). İlk devirlerden itibaren İslâm âlimleri tarafından çok yaygın bir şekilde kullanılan câizin (câiz olur-câiz olmaz) giderek İslâm hukukunun belli alanlarında farklı kullanım ve anlamlar kazandığı görülmektedir.

Fıkıh usulünde câizin, dinin beş temel teklifi hükmünden (aş. bk.) biri olan mubâh ile yakın ilgisi vardır. Aralarında Gazâlî'nin de bulunduğu bir grup usulcüyü göre câiz mubâh ile eş anlamlı olup kişinin yapma veya yapmama hususunda dinen serbest bırakıldığı fiilleri ifade eder. Bu anlamda câiz, yapılması zorunlu olan vâcip ile yapılması tavsiye edilen menduptan farklıdır. Fakat Cemâleddin İbnü'l-Hâcib, Sadrüşşerîa, İbnü'l-Hümâm, İbn Abdüşşekûr gibi bazı usulcülere göre câiz, mubâhin yanı sıra dinen veya aklen imkânsız olmayan yahut iki yönü de eşit olan fiilleri de ifade eder. Bu anlayışa göre câiz mubahtan daha kapsamlı bir kavram olup haram ve tahrîmen mekruh dışında kalan teklifi hükümlerin hepsini, diğer bir ifadeyle vâcip, mendup, mubâh ve tenzihen mekruhu içine alır. Ancak bu ikinci tanım, biraz da kelâm ve mantık ilmindeki câizi de tarif kapsamına alma gayretinden kaynaklanmaktadır.

Fıkıh usulünde câiz konusunda ortaya çıkan bir başka tartışma da cevazın şer'î hüküm olup olmadığıdır. Çoğunluğu teşkil eden usulcüler şer'î hükmü vü-cûb, hurmet ve cevaz = ibâha şeklinde üç temel kategoride ele almış, cevazı da "şâri'in hitabının bir sonucu" olarak değerlendiren onu şer'î hükümden saymıştır. Aralarında bazı Hanefî ve Şâfiîler'in de bulunduğu diğer usulcüler ise cevazı, "şeriat ve kanunun kapsamı dışında kalan, hakkında hüküm verilmemiş veya serbestlik bildirilmiş aslı durum" olarak tanımlamış, eşyada ibâhanın esas olduğundan hareketle câizi de "şâri'in hitabının yokluğunun sonucu" şeklinde açıklamışlardır.

Fıkıh kaynaklarında ise câiz genelde, işlenmesine bir günahın terettüp etme-

diği fiilleri ifadede ve fiilin dinî hukuka (şer') uygunluğu anlamında kullanılır. Bu anlamda câiz ile helâl ve meşrû kavramları arasında yakın ilgi vardır. Nitekim helâl ile câiz, "helâl olmaz" ile "câiz olmaz" ifadelerinin fûrû kitaplarında eş anlamlı olarak sık sık kullanıldığı görülmür. Diğer yönden özellikle Hanefî kaynaklarında akidlerin Kur'an'a, Sünnet'e ve hukuk mantığına uygunluğu belirtilirken zaman zaman meşrû yerine câiz tabiri de kullanılmaktadır.

İslâm hukukçuları ibadet, fiil, akid ve hukukî işlemleri sahih, bâtil ve fâsit şeklinde hukukî bir değerlendirmeye tâbi tutmalarının yanı sıra onları dinî esaslar veya dinin yazılı kaynakları ışığında geliştirdikleri rey açısından da değerlendirmişler ve burada da genelde câiz tabirini kullanmışlardır. Bu anlamda câiz, bilhassa ibadet alanında sahih ile eş anlamlı ise de muâmelâtta "kazâen hüküm-diyâneten hüküm" ayırımına paralel olarak sahihten daha farklı bir anlam kazanmıştır. Bu yönüyle câiz, daha çok konunun dinî açıdan değerlendirilmesini ifade eder. İlk nesil İslâm hukukçularında bu ayırımı pek rastlanmamakta ise de (bk. Buhârî, "Şehâdât", 8; Dârimî, "Veşâyâ", 15) sonraki devirlerde bu ayırım doğrultusunda kullanımın geliştiği görülmektedir. Bundan dolayı, meselâ kaynaklarda geçen "kendisiyle abdest veya temizlenmenin câiz olduğu sular", "namazın, secdenin câiz olması" gibi ifadelerdeki câiz ile sıhhat kastedilmişken âyet veya hadislerle yasaklanmış bazı alışveriş türlerinin câiz görülmesi, fakat sahih yani hukukî sonuç doğurabilir kabul edilmesi bu ayırımla açıklanabilir.

Câiz kelimesi, genel akid nazariyesi alanında da giderek özel bir anlam kazanmış, özellikle Hanefî ekolü dışındaki hukuk ekolleri gayri lâzım akidleri "câiz akidler" olarak vâsıflandırmıştır. Diğer bir ifadeyle "câiz akid" âriyet, vedîa, vekâlet akidlerinde olduğu gibi iki tarafın veya rehin ve kefalet akidlerinde olduğu gibi ilgili tek tarafın dilediğinde feshetme imkânına sahip olduğu akid nevini ifade eder.

Sorumluluk hukuku açısından câiz, zararlı sonuçları olsa da kanunî sınırı aşmayan, hukuken izin verilmiş fiil demektir. Bu anlamda cevaz hukukî ve cezaî mesuliyeti kaldırır. Nitekim, "Cevâz-ı şer'î zamâna (tazmine) münâfi olur" (*Mecelle*, md. 91) küllî kaidesinde söz konusu edi-